

על האמנה המקורית

דייוויד יום

הפילוסוף וההיסטוריון הסקוטי דייוויד יום (1711–1776), מהוגי הדעות הגדולים בכל הזמנים, נחשב לאחד מאבות הזרם האמפיריציסטי, לצד ג'ון לוק וג'ורג' ברקלי. גישתו הפילוסופית של יום התאפיינה בספקנות רדיקלית: הוא סבר שאין באפשרותנו להשיג ידיעה ודאית על העולם, וטען כי חשיבתנו מושתתת במידה רבה על אמונות ומוסכמות הנובעות מכוחו של הרגל. ביקורת זו, שכוונה בין השאר כנגד עקרון הסיבתיות, הניעה ברבות הימים את המפעל הפילוסופי הגדול של קאנט, אשר ביקש לחזור ולהעמיד את סמכותו של השכל האנושי על אדנים מוצקים. ספקנות עמוקה אפיינה גם את עמדתו של יום ביחס לדת: הוא שלל את האפשרות של תיאולוגיה רציונליסטית ותקף ביסודיות ובשיטתיות את ההוכחות המקובלות לקיומו של האל ואת האמונה בנסים. בין חיבוריו הבולטים של יום יש להזכיר את מסכת טבע האדם (1739–1740), חקירה בדבר ההבנה האנושית (1748), מחקר בדבר עקרוני המוסר (1751), דיאלוגים על הדת הטבעית (1779) וכן המחקר המונומנטלי ההיסטוריה של אנגליה, שפורסם בחמישה כרכים (1754–1762) וזכה לתהודה עצומה.

המאמר המתפרסם כאן, "על האמנה המקורית", פורסם לראשונה בשנת 1748. יום דן בו בהבדלים הפילוסופיים בין הוויגים (לימים חברי המפלגה הליברלית) לטורים (לימים חברי המפלגה השמרנית) בשאלת מוצאו של השלטון. את עיקר הביקורת מפנה יום כלפי תיאוריית האמנה החברתית, שאומצה בידי הוויגים והייתה לאחד מעמודי התווך של ההגות הליברלית. הוא מראה כי תיאוריה זו, המבקשת לבסס את סמכות הממשל על הסכמה ציבורית, אינה עולה בקנה אחד עם הניסיון ההיסטורי ועל כן אינה יכולה לשמש מצע פוליטי רציני. העמדה שמציג יום במאמר מבטאת היטב את ההשקפות הפוליטיות השמרניות, שבהן החזיק למרות ספקנותו הפילוסופית – ואולי דווקא בגללה: אף שצייד בחופש הביטוי וגילה אהדה לדמוקרטיה, הוא סבר שיש צורך בשלטון חזק ויציב והביע חשדנות עמוקה כלפי הניסיונות הרדיקליים "לתקן" את החברה באופן שאינו עולה בקנה אחד עם המנהגים המקובלים.

כיוון שאין בימינו מפלגה המסוגלת להתקיים בלא שתוסיף למצעה הפוליטי המעשי גם מערך עקרונות פילוסופי או עיוני, אנו מוצאים שכל אחת מן הסיעות שלהן מחולקת אומה זו הקימה לה בניין מן הסוג השני, על מנת לגבות את תכניות הפעולה שלמימושן היא חותרת. ומאחר שבני האדם הם על פי רוב בנאים גסים מאוד, בייחוד בפסעם בדרך העיונית הזאת, ועוד יותר כאשר הם מונעים בידי להט מפלגתי, אך טבעי הוא לצפות שאומנותם תהא כעורה מעט, ושיהיו ניכרים בה סימנים לסערת הרוח ולחיפזון שבהם נעשתה. המפלגה האחת, ביחסה את מקור הממשל לאלוהות, הופכת את השלטון – עריץ ואכזר ככל שיהיה – לקדוש ובלתי פגיע כל כך עד שיהא זה בבחינת חילול הקודש כמעט לתקוף או לבקר אותו ולו בעניין הפעוט ביותר; ואילו המפלגה האחרת, המבססת את הממשל על הסכמת העם לבדו, יוצאת מתוך הנחה שקיימת מעין אמונה מקורית, שלפיה נתיני הריבון מוסיפים להחזיק בזכות להתנגד לו בכל עת שיחושו נפגעים מן הסמכות שהפקידו בידיו מרצונם הטוב לצורך מילוי מטרות מסוימות. אלה הם העקרונות העיוניים של שתי המפלגות, ואלה הן המסקנות המעשיות הנגזרות מהם.

בדבריי אנסה להדגים כיצד שתי מערכות אלו של עקרונות עיוניים מוצדקות שתייהן, גם אם לא במובן שאליו כיוונו המפלגות; ועוד, כיצד שתי התכניות המעשיות נבונות שתייהן גם כן – אם כי לא בגרסתן הקיצונית, שדווקא בה מנפנפת על פי רוב כל מפלגה מתוך רצון לסתור את חברתה.

מי שמכיר בקיומה של השגחה כללית, מי שמאמין כי כל האירועים ביקום מתנהלים לפי תכנית אחת ומכוונים לתכליות מושכלות, לא יוכל להכחיש כי האלוהות היא מקורו של השלטון. שכן מכיוון שאין למין האנושי קיום, או לפחות אין לו קיום נוח או בטוח, בלעדי הגנתו של הממשל, מוכרח מוסד זה להיות פרי מחשבתה של אותה ישות רבת־חסד, הרוצה בטובתם של כל ברואיה. ומאחר שמוסד זה התקיים למעשה ללא יוצא מן הכלל בכל המדינות ובכל התקופות, נוכל להסיק בוודאות גדולה עוד יותר שהוא אכן היה פרי תכניתה של אותה ישות יודעת־כל, שלעולם אינה טועה בנוגע לשום אירוע ולשום פעולה. אך מאחר שהאל לא ברא את הממשל בהתערבות מיוחדת או נסית אלא באמצעות פעולה נסתרת וכללית, אין הריבון רשאי להיקרא שלוחו של האל אלא באותו מובן שבו כל בעל שררה יכול להיחשב למי שפועל בשמו של אלוהים, משום שהוא שואב ממנו את סמכותו. שהרי כל מה שמתרחש בעולם בפועל הוא חלק מן התכנית או מכוונתה הכללית של ההשגחה, ומשום כך אפילו

הנסיך הגדול ביותר, שסמכותו לגיטימית לחלוטין, אינו יכול לטעון לקדושה מיוחדת או לסמכות בלתי פגיעה שיהיו גדולות מאלה של כל פקיד זוטר, או של שליט שתפס את שלטונו בכוח, או אפילו של שודד או פיראט. אותו משגיח אלוהי, אשר בחר, מסיבות טובות, להאציל מסמכותו על שליטים כמו טיטוס או טריאנוס, ייפה, מטעמים נבונים לא פחות, גם את כוחם של שליטים כמו בוג'יה או אנג'יה.¹ אותם גורמים שהולידו את הסמכות הריבונית בכל מדינה ומדינה כוננו גם כל סמכות שיפוטית זוטרה בתוכה וכל רשות מוגבלת. לפיכך השוטר פועל בשם האל לא פחות מן המלך, וזכותו מוחלטת לא פחות.

בהתחשב בכך שלפני חינוכם כמעט כל בני האדם שווים בעוצמתם הגופנית ואפילו בכוחם ובכשרם השכלי, עלינו להכיר בהכרח בעובדה ששום דבר מלבד הסכמתם שלהם אינו יכול לקבצם יחדיו ולהכפיפם לסמכות כלשהי. אם נתחקה אחר מקורותיו של הממשל הקדום ביערות ובמדבריות, נמצא שהציבור הוא שורש כל כוח וכל שלטון; בני האדם ויתרו מרצון, למען השלום והסדר, על החירות שניתנה להם בלידתם וקיבלו על עצמם את חוקיו של זולתם השווה להם. התנאים שבהם הסכימו להכפיף את עצמם היו מפורשים, או שהיו ברורים ומובנים מאליהם עד כדי כך שנראה מיותר לנסחם במפורש. אם זאת אפוא הכוונה באמנה מקורית, כי אז אי־אפשר להתכחש לכך שכל ממשל באשר הוא מיוסד מלכתחילה על אמנה ושהקשרים העתיקים ביותר בין בני אדם הושתתו ביסודם על עיקרון זה. לשווא נתבקש להציג את הרישומים שבהם מתועד כתב חירויות זה. לא על קלף נכתב ולא על עלים או על קליפות עצים. הוא קדם לשימוש בכתב ולכל אומנויות החיים המתורבתות האחרות. אבל את רישומיו המובהקים אפשר למצוא בטבע האדם, בשוויון, או במה שמתקרב לשוויון, שאותו אנו מזהים אצל כל פרטיו של המין האנושי. הכוח המושל היום, המבוסס על ציים ועל צבאות, הוא כוח פוליטי בבירור, שמקורו בשררה שהיא פרי ממשל ממוסד. כוחו הטבעי של האדם מתמצה בעוצמת אבריו, בעזות גבורתו – ואלה לבדם לעולם לא יוכלו להכפיף המונים לשררתו של איש יחיד. שום דבר מלבד הסכמתם, מלבד הכרתם ביתרונות הגלומים בשלום ובסדר, לא יכול היה להביאם לכך.

אך במשך שנים רבות אפילו הסכמה זו לא הייתה שלמה ולא הייתה יכולה לשמש בסיס למינהל מוסדר. ראש השבט, שכלל הנראה קנה את השפעתו במהלך מלחמה, שלט באמצעות שכנוע יותר מאשר על ידי הטלת מרות; ועד שהותר לו להפעיל כוח להשקטתן של רוחות התנגדות ומרי, לא היה אפשר לומר על החברה שהגיעה למצב של ממשל אזרחי. מובן שלא נוסח כל חוזה או

הסכם מפורש בדבר כפיפות כללית; רעיון כזה רחוק היה מהשגתם של הפראים, וכל שימוש בשררה מצד ראש השבט היה בוודאי פעולה ייחודית, שנתבקשה בשל נסיבותיו הדוחקות של מקרה מסוים. בשל התועלת המוחשית שנבעה מהתערבות זו, הלכה הפעלת הכוח ונעשתה תכופה יותר ויותר; ותכיפותה הגוברת הולידה בציבור בהדרגה השלמה מכוח ההרגל, השלמה רצונית, אם תרצו, ולפיכך בלתי יציבה.

אך פילוסופים שאימצו להם מפלגה (אם אין בכך משום פרדוקס) אינם מסתפקים בהסכמות אלו. הם טוענים שלא זו בלבד שמקורו הקדום של הממשל נעוץ בהסכמתו או למעשה בהשלמתו הרצונית של הציבור, אלא שאפילו היום, משהגיע לבשלות מלאה, אין לממשל כל בסיס אחר.² הם קובעים שכל בני האדם עדיין נולדים שווים, ואינם חבים נאמנות לנסיך או לממשל כלשהם, אלא אם נקשרו בהם מכוח ההתחייבות או הסנקציה הכרוכות בהבטחה. ומאחר שאין אדם שיכפיף עצמו לרצונו של אחר ויותר, בלא תמורה כלשהי, על יתרונות חירותו הטבעית, תמיד יש לראות בהבטחה מעין זו הבטחה מותנית, שאין בה כדי להטיל עליו כל התחייבות, אלא אם יזכה לצדק ולהגנה מידי ריבונו. יתרונות אלו מובטחים לו כגמול מאת הריבון, ואם חדל זה לממשם, הוא הפר בכך את סעיפי ההתקשרות, ובעצם שחרר את נתינו מכל חובות הנאמנות כלפיו. זה, לדברי אותם פילוסופים, בסיס סמכותו של כל ממשל; וזאת היא זכות ההתנגדות השמורה לכל נתין.

ואולם, אילו היו הטוענים כך נושאים את עיניהם ומשקיפים על ארצות העולם, לא היו מבחינים בדבר התואם ולו במעט את תפיסותיהם או שיש בו כדי להצדיק שיטה משוכללת ופילוסופית כל כך. נהפוך הוא, בכל מקום ומקום אנו מוצאים דווקא נסיכים הרואים בנתיניהם את קניינם, ואשר עומדים על זכותם הבלתי מותנית – מכוח הכיבוש או הירושה – לריבונות. בכל מקום ומקום אנו מוצאים גם נתינים המכירים בזכותו זו של נסיכם לשלטון, ומאמינים שמרגע לידתם נקשרו במחויבות הציות אליו, ממש כשם שהם מצוים להישמע להוריהם ולחלוק להם כבוד. מחויבות הציות הזאת נתפסת תמיד כבלתי תלויה בהסכמת הציבור, ויהא זה בסין או בפרס, בצרפת או בספרד, ואפילו בהולנד ובאנגליה – בכל מקום שבו הדוקטרינות הנזכרות לעיל לא הכו שורש. הצייתנות או הכפיפות נעשו רגילות כל כך, עד שרוב בני האדם לעולם אינם נדרשים למקורותיהן או לסיבותיהן יותר משהם נדרשים להסביר את עקרונות הכבידה, ההתנגדות, או את חוקי הכלליים ביותר של הטבע. ואם מתעוררת בהם אי פעם הסקרנות בדבר מקורה של מחויבות הציות הזאת, הרי מרגע שהם

לומדים שהם עצמם ואבותיהם, משך דורות אחדים או זה עידן ועידנים, היו כפופים לצורת הממשל הזאת או למשפחה ההיא, מיד הם מקבלים עליהם את הדין ומכירים גם בחובת הנאמנות שלהם. אכן, אילו היית מטיף ברוב חלקי העולם לכך שהקשרים הפוליטיים מושתתים למעשה על הסכמה רצונית או על הבטחה הדדית, היה פקיד הרשות ממהר לכלוא אותך באשמת המרדה או בעוון התרת קשרי הציות – וכל זאת אילו לא הקדימוהו חבריך ואֶסְרוּךְ כחולה רוח על שהשמעת דברי הבל כאלה. מוזר שהלך מחשבה אשר גובש לכאורה בידי בני אדם – בני אדם המשתמשים בתבונתם, שאלמלא כן לא הייתה להלך המחשבה הזה סמכות כלשהי – יכול להיות כה עלום ובלתי ידוע לבני אדם רבים כל כך, עד שבכל רחבי העולם לא נותר לו כל זכר וזֶכֶר.

ובכל זאת, האמנה שעליה מושתת הממשל אמורה להיות האמנה המקורית; ועל כן אפשר להניח שהיא עתיקה מכדי שתגיע לידיעתו של הדור הנוכחי. ואמנם, אם הכוונה היא לאותו הסכם שעל פיו התלכדו פראי האדם ואיחדו את כוחותיהם לראשונה, כי אז מוסכם שהוא אמיתי; אך בהיותו עתיק כל כך, וכיוון שנמחה בידי אלפי שנים של שינויי שלטון ושליטים, אי־אפשר עוד להניח שיש לו היום תוקף כלשהו. כדי לטעון זאת נצטרך לאשר שכל ממשל וממשל שסמכותו חוקית, ויש לו תביעת נאמנות כלשהי כלפי נתיניו, הושתת במקורו על הסכמה ועל חוזה רצוני. אך מלבד העובדה שהדבר מחייב אותנו להניח שהסכמת האבות מחייבת את ילדיהם, אפילו לדורי דורות, אי־אפשר למצוא לכך חיזוק בהיסטוריה או בניסיון, בשום מדינה בעולם ובשום זמן שהוא.

כמעט כל הממשלים הקיימים היום, או אלה שנשאר מהם תיעוד כלשהו בדברי הימים, הושתתו במקורם על תפיסת השלטון בכוח או על כיבוש, או על שניהם, בלא כל מראית עין של הסכמה הוגנת, או קבלת מרות רצונית מצד התושבים. כאשר עומד אדם עז רוח ורב־תחבולות בראש צבא או סיעה, קל לו תכופות, אם באלימות ואם בתואנות שווא, להטיל את מרותו על ציבור גדול פי מאה מקהל תומכיו. הוא אינו מתיר את קיומה של תקשורת פתוחה כלשהי שתאפשר לאויביו לדעת בביטחון את מספרם או את כוחם. הוא אינו נותן להם שהות להתקבץ יחדיו כגוף אחד ולהתנגד לו. וגם אם אלה ששימשו לו אמצעים לתפיסת השלטון עשויים לרצות בנפילתו משום שאינם יודעים זה את כוונתו של זה, יראתם מפני המנהיג – שהיא הסיבה היחידה לביטחוננו – מובטחת. תחבולות מעין אלה כוננו ממשלים רבים; וזאת האמנה המקורית היחידה שביכולתם להציג.

פני האדמה משתנים בלי הרף עם עלייתן של ממלכות קטנות והפיכתן לאימפריות גדולות, עם התפרקותן של אימפריות גדולות לממלכות קטנות יותר, עם ייסודן של מושבות, עם נדידתם של שבטים. כלום אפשר לגלות משהו בכל אותם אירועים, מלבד כוח ואלימות? ולכן נעלמו אותה הסכמה הדדית או התאגדות רצונית שעליהן מרבית כל כך לדבר?

אפילו הדרך הנוחה ביותר שבה יכולה אומה לקבל עליה שליט זר, באמצעות הנישואין או הצוואה, אינה מכובדת במיוחד עבור בניה; היא מציגה אותם כמי שמועברים מחזקה לחזקה, מעשה נדוניה או עיזבון, על פי גחמתו או חפצו של בעליהם.

ואילו במקום שבו אין התערבות כוחנית, במקום שבו מתקיימות בחירות, על מה תפארתן הגדולה של בחירות אלו? אחת משתיים: או שמדובר בהתאגדות של כמה אנשי מעלה, המחליטים עבור הכלל ואינם מוכנים להתיר התנגדות כלשהי; או שמדובר בהמון משולהב, ההולך בעקבות מנהיג מסית ומדיח המוכר אולי לתריסר מהם, מנהיג החב את התקדמותו לחוצפתו שלו בלבד, או לגחמה חולפת של מרעיו.

האם הבחירות המבולבלות הללו, שהן גם נדירות, הן בעלות סמכות גדולה כל כך עד שאפשר לראות בהן את התשתית החוקית היחידה לכל הממשלים ולכל חובות הנאמנות?

לאמיתו של דבר, אין מאורע נורא יותר מהתפרקות גמורה של הממשל, התפרקות אשר מתירה כליל את רסן ההמונים ושביגנה יהיו כינונו או בחירתו של משטר חדש תלויים בציבור כולו כמעט – אף שלעולם לא תוכל להשיג את תמיכת העם בשלמותו. משום כך, כל אדם נבון היה רוצה בצבא חזק וצייתן אשר יונהג בידי גנרל שיתפוס בזריזות את השלל ויעמיד על הציבור אדון, שאותו כאמור אין הם כשירים לבחור לעצמם. אכן, כה גדול הוא הניגוד בין העובדות והמציאות ובין הרעיונות הפילוסופיים.

ובל נניח למסד שבא בעקבות המהפכה³ המפורסמת להטעותנו או לגרום לנו להתאהב כל כך במקורו הפילוסופי של השלטון, עד שנִדְמָה לעצמנו שכל האחרים היו מפלצתיים ולקויים מיסודם. אפילו אירוע זה היה רחוק מלעלות בקנה אחד עם כל אותן אידיאות מזוקקות. גם שם רק סדרי הירושה השתנו, וגם זאת רק בחלקו המלוכני של הממשל; גם שם רוב של שבע מאות איש בלבד הכריע בדבר השינוי עבור כמעט עשרה מיליון אחרים.⁴ מובן שאיני חולק על כך

שהרוב הגדול של אותם עשרה מיליון השלימו מרצונם עם התוצאה; אך האם היה הדבר נתון במידה כלשהי לבחירתם? האם לא הונח אז בצדק שלמן הרגע ההוא ואילך הוכרע העניין, ושכל אדם שיסרב לסור למרותו של הריבון החדש יבוא על עונשו? איך עוד אפשר היה להביא את העניין לידי החלטה או הכרעה? הרפובליקה האתונאית הייתה כמדומני הדמוקרטיה הרחבה ביותר שעליה קראנו בדברי הימים; אך אם נביא בחשבון את הנשים, את העבדים ואת הזרים, נמצא שאותו ממסד לא כונן מלכתחילה וששום חוק לא עבר בו אפילו על ידי עשירית מן הציבור שחויב לציית לו, וזאת אף בלי להזכיר את האיים ואת חבלי הארץ הזרים שעליהם תבעו האתונאים בעלות מכוח הכיבוש. ידוע היטב כי באסיפות העם באותה עיר שררו תמיד הפקרות ואי-סדר, למרות המוסדות והחוקים שפיקחו עליהן; וכמה פרועות יותר היו אסיפות אלו בוודאי, לולא היו חלק מתשתית המשטר הקיים ואילו היו מתכנסות ברוב מהומה כדי לכונן ממשל חדש כל אימת שזה הישן התפורר. באילו דמיונות שוגה מי שמדבר על בחירה בנסיבות כאלה?

האכאים נהנו מדמוקרטיה חופשית ומושלמת יותר מכל בני העולם העתיק, ואף על פי כן, כפי שמספר לנו פוליביוס, הם הפעילו כוח רב כדי לכפות על כמה ערים להצטרף אל הברית שלהם. להנרי ה-4 ולהנרי ה-7⁵ מלכי אנגליה, לא הייתה זכות אמיתית לכס המלוכה זולת בחירתם בידי הפרלמנט; אך הם לעולם לא היו מודים בדבר, פן יחלישו בכך את סמכותם. אכן, כמה מוזר היה הדבר, אם הבסיס האמיתי היחיד של כל סמכות היו ההסכמה וההבטחה!

אין טעם לומר שכל הממשלים מיוסדים או ראוי שיהיו מיוסדים במקורם על ההסכמה העממית, ככל שמתאפשר הדבר מכורח הנסיבות. עמדה זו תומכת באופן מוחלט בטענתי שנסיבות החיים של בני האדם לעולם לא תאפשרנה הסכמה כזאת, ושלעתים רחוקות בלבד יתירו אפילו מראית עין שלה. הכיבוש ותפיסת השלטון, או, בפשטות, הכוח המפרק את המשטרים הישנים, הוא בסיסם של כמעט כל הממשלים החדשים שיוסדו אי פעם בעולם. ואפילו באותם מקרים ספורים שבהם נדמה היה שיש הסכמה רחבה, הייתה זו על פי רוב הסכמה כה פגומה, כה מוגבלת, או כה כרוכה בהונאה או באלימות, עד שאין לייחס לה סמכות גדולה במיוחד.

אין בכוונתי לטעון כאן כי ההסכמה העממית אינה אחד מן היסודות האמיתיים של השלטון, באותם מקרים שבהם יש לה מקום. מובן שהיא היסוד הטוב והמקודש מכולם. כל שאני מבקש לטעון הוא שלעתים נדירות בלבד אכן

היה לה מקום כלשהו, ושכמעט מעולם היא לא התקיימה במלואה. ומכאן, שצריך להכיר גם בקיומו של יסוד אחר לממשל.

ואמנם, אילו רחשו כל בני האדם כבוד עמוק כל כך לצדק, עד שמעצמם היו מושכים את ידיהם מרכושם של אחרים, כי אז לעולם היו נותרים במצב של חירות גמורה, ולא היו סרים למרותו של פקיד רשות או של חברה פוליטית. אך זהו מצב של שלמות הנחשב, בצדק, מעבר להשגתו של הטבע האנושי. יתר על כן, אילו ניחנו כל בני האדם בתבונה מושלמת כל כך, והיו יודעים תמיד את זכויותיהם, כי אז לעולם לא היו נשמעים לצורת ממשל כלשהי מלבד זו שהייתה קמה מכוח הסכמתם המלאה לאחר שנבחנה בקפידה בידי כל פרט בחברה; אך מצב זה של שלמות אף הוא נעלה הרבה מכפי יכולתו של הטבע האנושי. השכל הישר, ההיסטוריה והניסיון מלמדים שכל החברות הפוליטיות צמחו ממקורות מדוקדקים וסדירים הרבה פחות; ואילו נדרשנו להצביע על פרק הזמן שבמהלכו היה משקלה של ההסכמה העממית בענייני הציבור הפחות ביותר, היה זה בדיוק בעת כינונו של שלטון חדש. בזמן רגיעה נועצים לא פעם בהעדפותיהם של בני-העם, אך בלהטם של מהפכות, כיבושים וזעזועים חברתיים הכוח הצבאי או המיומנות הפוליטית הם שמכריעים על פי רוב את הכף.

כאשר מתבסס ממשל חדש, ואחת היא באילו אמצעים, הציבור בדרך כלל אינו מרוצה ממנו אך הוא בכל זאת סר למרותו – מפחד או מכוח ההכרח יותר מאשר מתוך תחושה של נאמנות או של מחויבות מוסרית. ואמנם, בזמנים כאלה הנסיך דרוך וחששן ומוכרח להישמר היטב מפני כל התחלה או אפילו מראית של מרידה בשלטונו. אך הזמן מסלק בהדרגה את כל הקשיים הללו, ומרגיל את העם לראות בבני אותה משפחה, אשר בתחילה הצטיירו בעיניו כתופסי שלטון בכוח או ככובשים זרים, את שליטיו על פי חוק או מלידה. לביסוס מעמדם זה אין לשליטים צורך בהסכמה רצונית של העם או בהבטחה, משום שיודעים הם שבמקרה זה איש לא ציפה לה ולא דרש אותה. הסדר המקורי נוצר באמצעות אלימות, והציות לו נבע מתוך הכרח. הממשל הבא הושתת אף הוא על כוח והציבור השלים עימו, לא מתוך בחירה כי אם מתוך חובה, שכן הוא לא דימה לעצמו שהסכמתו קנתה לנסיכו זכות כלשהי, אך הוא הסכים לכך מרצונו, בחשבו שמכוח החֲזָקָה הממושכת קנה לו השליט זכות, בלא קשר לבחירתו של הציבור או לנטיית לבו.

על הטענה שמעצם העובדה שיחיד חי מרצונו בתחום שלטונו של נסיך הוא נותן בכך באופן מובלע את הסכמתו לשררתו של אותו שליט ומבטיח לו את ציטו, נוכל להשיב שהסכמה משתמעת מעין זו תיתכן רק כשהאדם מדמה לעצמו שהעניין אכן תלוי בבחירתו. אך אם הוא סבור (כפי שסבורים כל בני האדם הנולדים בזמן שלטונם של ממשלים מבוססים) שמעצם לידתו הוא חב את נאמנותו לנסיך מסוים או לצורת משטר מסוימת, יהיה מגוחך להסיק כי אכן קיימת כאן הסכמה או בחירה של הפרט, אשר במקרה זה הוא מתכחש להן ודוחה אותן מפורשות.

האם נוכל לומר בלב שלם שלאיכר או לבעל מלאכה עני אמנם נתונה הבחירה החופשית לעזוב את ארצו, כשאיננו מכיר שפה זרה או מנהגים זרים והוא חי מיום ליום משכר עבודתו הדל? באותה מידה נוכל לטעון שאדם הנשאר על ספינה בלב ים מקבל עליו בכך מרצונו החופשי את מרותו של קברניטה, גם אם הועלה על הספינה בעודו ישן ואף שייאלץ להוציא את נשמתו בטביעה אם יעזוב אותה.

ומה יקרה במצב שבו הנסיך אוסר על נתיניו לעזוב את תחומי שלטונו, כפי שאירע בתקופתו של טיבריוס, שעה שאותו אציל רומי אשר ניסה לנוס אל גבול הפרתים ולמצוא שם מפלט מפחד עריצותו של הקיסר נחשב לעבריין? או כפי שנהגו המוסקוביטים הקדמונים, שדנו למוות את כל היוצא מתחומם? הרי אילו הבחין נסיך שרבים מנתיניו משתוקקים לנדוד לארצות זרות, היה בלי ספק, ברוב היגיון וצדק, עוצר בעדם כדי למנוע את דלדולה של אוכלוסיית ממלכתו. אך האם היה מוכן לוותר על נאמנותם של כל נתיניו באמצעות חקיקה נבונה והגיונית? אין ספק שבמקרה זה חופש הבחירה היה נגזל מהם.

קבוצת אנשים שיעזבו את מולדתם כדי ליישב אזור לא-מאוכלס, עשויים לחשוב שבכך הם משיבים לעצמם את חירותם הטבעית; אך עד מהרה הם עתידים לגלות שנסיכם עדיין תובע עליהם בעלות ועדיין רואה בהם את נתיניו, אפילו ביישובם החדש.

ההסכמה המובלעת האמיתית ביותר שאנו עשויים להיות עדים לה קיימת כאשר זר מתיישב בארץ כלשהי ומכיר מראש את הנסיך, את הממשל ואת החוקים שלמרותם עליו לסור. אך אף על פי שנאמנותו רצונית יותר, אין אנו מצפים לה ואין אנו נסמכים עליה כמו על נאמנותו של הנתין שנולד באותה ארץ. נהפוך הוא, נסיך מולדתו המקורית של הזר הזה עדיין תובע בעלות עליו, ואם לא יעניש את העריק לכשיתפוס אותו במלחמה בשליחותו של נסיכו

החדש, החלטת החנינה לא תתבסס על החוק המקומי, אשר יחייב בכל הארצות להרשיע את האסיר, אלא על הבנה משותפת בין הנסיכים, אשר הסכימו למחילה זו כדי למנוע פעולות תגמול.

אילו היה דור שלם של בני אדם יורד מן הזירה בבת אחת ומוחלף באחר, כמו למשל בעולמם של תולעי המשי והפרפרים, כי אז הגזע החדש – אילו היה שכלו ישר דיו לבחור את ממשלו, דבר שכמובן לעולם אינו קורה אצל בני האדם – היה עשוי מרצונו, ובהסכמה כללית, לכוון לעצמו משטר אזרחי אשר יהיה מנותק מן החוקים או מן התקדימים שהונהגו אצל אבותיו. אך מאחר שהחברה האנושית מצויה בשינוי מתמיד – מדי שעה עוזב את העולם אדם אחד ואחר בא בשעריו – הרי שכדי לשמר את יציבות השלטון מוכרחים בני הדור החדש לקבל עליהם את החוקה הקיימת וללכת כמעט באותו התלם עצמו שסימנו למענם אבותיהם, אשר הלכו גם הם בעקבות אבותיהם שלהם. אמנם כל סדר אנושי צריך להקצות מקום לחידושים אחדים, וטוב הדבר כאשר רוחו הנאורה של הדור מכוונת אותם לצד התבונה, החירות והצדק; אך אסור לאיש לעשות חידושים אלימים. מסוכן לנסותם אפילו בידי המחוקק. ואם יש בה היסטוריה דוגמאות הפוכות אין לעשותן לתקדימים, ואין לראות בהן אלא הוכחה לכך שמעטים בלבד הם החוקים של מדע המדינה שאין להם יוצאים מן הכלל ושאינם מופרים מפעם לפעם בידי הגורל והמקרה. החידושים האלימים של הנרי ה-8 היו מעשה ידיו של שליט רודני, אשר חוזקו במראית עין בלבד של סמכות חקיקתית;⁶ ואלה שחודשו בשנות שלטונו של צ'רלס ה-1 נבעו מפלגנות ומקנאות.⁷ אלה ואלה התגלו לבסוף כמוצלחים, ויחד עם זאת, הראשונים הולידו אי-סדרים רבים וסכנות רבות עוד יותר לאורך שנים; והאחרונים, אילו היו אמת מידה לנאמנות מדינית, היו מחוללים בחברה האנושית אנרכיה גמורה והממשל היה מגיע אל קצו.

שוו בנפשכם שמאן דהוא היה תופס את השלטון בכוח לאחר שגירש את נסיכו החוקי ואת משפחת המלוכה, והיה מטיל את מרותו על מדינה כלשהי למשך עשר או שתים-עשרה שנים, תוך שהוא מקיים משמעת קפדנית כל כך בקרב כוחותיו ושליטה יסודית כל כך בחילות המצב שלו עד ששום מרידה לא הייתה מתעוררת לעולם, ואפילו שמץ רטינה לא היה נשמע כנגד ממשלו. כלום אפשר היה לטעון שבני אותה מדינה, המתעבים בלבם את בגידתו, הסכימו בשתיקה לשררתו והבטיחו לו את נאמנותם רק משום שנאלצו לחיות תחת שלטונו? ושוו בנפשכם שהנסיך המקורי היה שב אל כס שלטונו באמצעות צבא שגייס בארצות נכר ובני-העם היו מקבלים אותו בשמחה ובצהלה ומפגינים

בגלוי באיזה אי-רצון נשאו הם בעולו של האחר – על מה תהא מושתתת זכותו של הנסיך כעת? ודאי שלא על הסכמה עממית: שכן אף שהציבור משלים מרצון עם סמכותו, הם לעולם לא יעלו על דעתם שהסכמתם היא שעשתה אותו ריבון. הם מסכימים, משום שהם תופסים אותו כריבונם החוקי בשל זכותו מלידה. ובאשר לאותה הסכמה מובלעת, אשר כעת אפשר להסיקה מחייהם תחת שלטונו, זו אינה שונה כלל מן ההסכמה שהעניקו לפני כן לעריץ המדיח. כשאנו טוענים שכל הממשלים החוקיים שואבים את סמכותם מהסכמת הציבור, אנו בוודאי מעניקים לממשלים אלו כבוד גדול הרבה יותר מן הראוי להם, גדול אפילו מזה שהם מצפים או מקווים לקבל. לאחר שהתרחב תחום שלטונה של רומא עד כדי כך שנעשה קשה מדי לנהל את הרפובליקה, היו עמי העולם אסירי תודה לאוגוסטוס על שהשליט עליהם את סמכותו בכוח; ובאותה מידה נטו לסור למרותו של יורשו, שאותו הניח להם בצוואתו. אחר כך איתרע מזלם של הקיסרים ומעולם לא עלה בידי משפחה אחת לקיים שושלת ירושה סדירה וארוכה. רצף השליטים נקטע שוב ושוב, אם בהתנקשויות פרטיות ואם במרידות ציבוריות. בנפילתה של כל משפחה הכתיר המשמר הפרטוריאני קיסר אחד, הלגיונות במזרח קיסר שני, אלה שבגרמניה, אולי, קיסר שלישי – והמחלוקת הוכרעה רק בכוח החרב. ראוי היה לקונן על מצב העם באותה מלכות גדולה, לאו דווקא משום שבחירת הקיסר מעולם לא ניתנה בידם, שכן זה היה בלתי מעשי, אלא משום שמעולם לא היו נתונים לשלטונה של שושלת אדונים שירשו זה את זה באורח סדיר. ובאשר לאלימות, למלחמות ולשפיכות הדמים שנגרמו כל אימת שהוכתר קיסר חדש – את אלה לא היה אפשר לגנות, כיוון שהיו בלתי נמנעים.

בית לנקסטר משל באי הבריטי במשך שישים שנה; ובכל זאת נדמה היה שתומכי הוורד הלבן הולכים ומתרבים באנגליה מדי יום.⁸ הסדר הנוכחי⁹ התקיים במשך תקופה ארוכה עוד יותר. האם גוועו כליל כל תביעות השררה של המשפחה האחרת, אף שהיום כבר לא נותר איש מאלה שעמדו כבר על דעתם כשסולקה מכס המלכות, או שיכולים היו להסכים לשלטונה ולהבטיח לה נאמנות? זהו ללא ספק סימן מובהק לתחושה הכללית של בני האדם בסוגיה זו. שהרי אין אנו מאשימים את תומכי המשפחה המודחת על ששמרו על נאמנותם הדמיונית כלפיה רק בשל הזמן הרב שחלף. אנו מאשימים אותם על דבקותם במשפחה אשר, כך אנו טוענים, סולקה בצדק, ואשר מרגע ביסוסו של הסדר החדש איבדה כל זכות לשלטון.

אך אילו ביקשנו הפרכה מסודרת יותר, או לפחות פילוסופית יותר, של עקרון האמנה המקורית או ההסכמה העצמית הזאת, אולי ההערות שלפנינו יתנו אותה בידינו.

את החובות המוסריות כולן אפשר לחלק לשני סוגים.¹⁰ לסוג הראשון משתייכות אותן חובות שאליהן מונעים בני האדם מכוח האינסטינקט הטבעי או הנטייה המיידית, הפועלים עליהם במנותק מכל מושגי החובה ומכל חתירה לתועלת ציבורית או פרטית. חובות מסוג זה הן אהבת הצאצאים, הכרת טובה למיטיבים, חמלה על האומללים. בבואנו לשקול את היתרון הצומח לחברה מאינסטינקטים הומניים אלו, אנו חולקים להם כבוד ושבח ויקר מוסריים: אך האדם שאותו הם מדריכים חש בכוחם ובהשפעתם עוד לפני שעולה בדעתו הרהור כזה.

לסוג השני משתייכות החובות המוסריות שאינן תלויות באינסטינקט טבעי מקורי כלשהו, אלא קשורות בתחושת המחויבות הנובעת מהתחשבות בצורכי החברה האנושית, צרכים שאי-מילויים – בעצם זניחת החובות המוסריות הללו – היה מונע את החברה הזאת מלהתקיים. כך אפוא נעשים הצדק, או הכבוד לרכושם של אחרים, והמהימנות, או קיומן של הבטחות, למחייבים ולבני-תוקף בעיני המין האנושי. שהרי ברור שכל אדם אוהב את עצמו יותר מאשר את זולתו, ושהוא מונע באופן טבעי להגדיל את נכסיו ככל יכולתו; דבר לא ימנע אותו מלממש את נטייתו זו מלבד העיון והניסיון, המלמדים אותו את התוצאה הממארת של התרת רסן כזאת וכיצד זו עלולה להביא להתפרקותה הגמורה של החברה. שיקול הדעת וההתבוננות בולמים ומרסנים אפוא את נטייתו המקורית של האדם, את האינסטינקט המקורי שלו.

אותו עניין עצמו חל על חובת הנאמנות הפוליטית או האזרחית, כמו על חובות הצדק והמהימנות הטבעיות. האינסטינקטים הראשוניים שלנו דוחפים אותנו להתמכר לחירות בלתי מוגבלת, או לחלופין, לבקש שררה על אחרים. רק העיון בדבר מניע אותנו להקריב תשוקות עזות כל כך לטובת השלום והסדר הציבורי. די במידה זעומה של ניסיון והתבוננות ללמדנו שהחברה לא תתקיים בלא סמכותם של פקידי הרשות, ושסמכות זו בהכרח תושם ללעג ולקלס אם לא תכובד בדרך של ציות גמור. ההתבוננות באותם אינטרסים כלליים וברורים היא מקורה של כל נאמנות, ושל אותה חובה מוסרית שאנו מייחסים לה. מה הטעם אפוא להשתית את חובת הנאמנות או הציות לפקידי הרשות על חובת המהימנות או קיום ההבטחות, ולהניח שהסכמתו של כל אדם היא

שמכפיפה אותו לממשל, כאשר נראה שגם הנאמנות וגם המהימנות עומדות על אותו בסיס עצמו, ומקוימות בידי המין האנושי בזכות האינטרסים והצרכים המובהקים של חברת האדם? אנו חייבים לציית לריבון, כך נאמר, משום שנתנו הבטחה מובלעת ברוח זו. אך מדוע חייבים אנו לקיים את הבטחתנו? מן הדין לומר כאן שהקשרים המסחריים והעסקיים של האנושות, שתועלתם רבה כל כך, יאבדו כל ערובה אם לא יקיימו בני האדם את התחייבויותיהם. באופן דומה אפשר לומר שבני האדם לא יוכלו כלל לחיות בחברה, או לפחות בחברה תרבותית, בלא חוקים ופקידי רשות ושופטים שימנעו את החזק מלהסיג את גבולו של החלש ואת האלים מלתקוף את הצדיק והתמים. ומאחר שעוצמתה וסמכותה של חובת הנאמנות דומות לאלה של חובת המהימנות, אין כל טעם להעמיד את האחת מעל חברתה. האינטרסים או הצרכים הכלליים של החברה די בהם לביסוס שתי החובות.

אם ישאלוני מהי סיבת הציות שאנו חבים לממשל, אשיב מיד: לחברה לא יהיה קיום בלעדיו; תשובה ברורה ומובנת לכל האנושות. אך תשובתכם שלכם לכך תהא: כיוון שעליו לעמוד בדיבורנו. ואולם מלבד העובדה שתשובה זו עלולה להיות בלתי מובנת ולא מספקת למי שאינו מורגל בחשיבה פילוסופית, הרי תישארו אובדי עצות אם תישאלו שאלה אחת נוספת: מדוע בכלל חייבים אנו לעמוד בדיבורנו? על כך לא תהא לאיש מכם תשובה, מלבד זו אשר מיד, ובלא מעגליות, יכולה להסביר גם את חובת הנאמנות שלנו.

אבל למי אנו חבים נאמנות? מיהו הריבון החוקי שלנו? פעמים רבות אני מוצא ששאלה זו היא הקשה מכולן, והיא צפויה לעורר דיונים אינספור. אם אנשים מסוימים הם בני-מזל דיים לענות: "הריבון הנוכחי שלנו הוא יורשם הישיר של אבות אבותיו שמשלו בנו מדורי דורות", כי אז אי-אפשר לטעון מאומה כנגד תשובתם; וזאת אף שההיסטוריונים, אם יתחקו אחר מוצאה של המשפחה המלכותית עד לימי קדם רחוקים, יגלו בדרך כלל שמקור סמכותה הראשון היה מעשה של תפיסת שלטון אלימה. כולם מודים שהצדק הפרטי, או ההימנעות מגזילת רכושם של אחרים, הוא מידה תרומית מופלאה, אך תבונתנו אומרת לנו שחקירה מדוקדקת תעלה בוודאי כי אין קניין בנכסים בני-קיימא, כמו אדמות או בתים, אשר לא הושגו בזמן מן הזמנים על מרמה ועל עוול. צורכי החברה האנושית אינם מאפשרים חקירה מדוקדקת כזאת, לא בחיי הכלל ולא בחיי הפרט; ואין שום סגולה או חובה מוסרית שלא נוכל לשחוק בנקל עד דק באמצעות פילוסופיה כוזבת, באמצעות ניפוי והעמדתה למבחנם

של כללי היגיון דקדקניים, או על ידי בדיקתה לאורם של כל נסיבה וכל מצב אפשרי.

השאלות הנוגעות לקניין הפרטי מילאו אינספור כרכים של חוק ופילוסופיה, אם נחשיב לצורך העניין גם את פרשני הטקסטים המקוריים; ועם זאת, בסופו של דבר, נוכל להכריז במידה רבה של ודאות שרבים מן החוקים שנקבעו בהם הם מפוקפקים, מעורפלים ושרירותיים. אותה קביעה אפשר להשמיע גם בנוגע לזכות הירושה, לסמכויות השליטים ולצורות הממשל. אין ספק שלפעמים, בייחוד בתקופה שבה הממשל מצוי עדיין בראשיתו, אי־אפשר להגיע להכרעה כלשהי על בסיס דיני הצדק והיושר. ההיסטוריון רָפֶן¹¹ טען שהמחלוקת בין אדוארד ה־3 לפיליפ דה ולואה הייתה מחלוקת מן הסוג הזה, ושלא היה אפשר להכריעה אלא באמצעות פנייה לשמים, דהיינו באמצעות מלחמה ואלים.

מי יוכל לומר לי מי משני בניו של טיבריוס היה צריך לרשת אותו אילו מת בעודם בחיים ואילו לא נקב בשם יורשו – גרמניקוס או דְרוֹסוס?¹² האם צריכה הזכות מכוח האימוץ להיחשב שוות ערך לקשר הדם, כפי שהיה נהוג במשפחות הרומיות, ובשני מקרים מתועדים גם בחיים הציבוריים של אומה זו? האם צריך היה לראות בגרמניקוס בכור כיוון שנולד לפני דרוסוס, או אולי צעיר, כיוון שאומץ אחרי שאחיו נולד? האם צריך היה לכבד את זכותו של הבכור בחיי האומה, אף שבדיני הירושה של המשפחות הפרטיות לא נודע לו שום יתרון? האם צריכה הייתה האימפריה הרומית להיחשב באותה תקופה למלוכה העוברת בירושה בזכות שתי דוגמאות, או שמא אפילו בתקופה מוקדמת כל כך צריך היה לראותה ככזו השייכת לחזק יותר או לשליט הנוכחי, מאחר שיוסדה על תפיסת שלטון בכוח, שאירעה זמן קצר כל כך קודם לכן?¹³

קומודוס עלה לשלטון אחרי רצף ארוך למדי של קיסרים מעולים, שרכשו את תוארם לא מכוח זכות מלידה או בחירה ציבורית אלא הודות למעשה האימוץ המלאכותי. לאחר שנרצח אותו הולל צמא דם בעקבות קנוניה שרקחו פילגשו ומאהבה, שהיה באותה עת מפקד המשמר הפרטוריאני, נתנו אלה את דעתם לבחירתו של אדון למין האנושי, בלשון אותם הימים, ובחירתם נפלה על הסנאטור פְּרִיטִינֶקס. לפני שנודע דבר מותו של העריץ פנה מפקד המשמר בחשאי לאותו סנאטור, אשר סבר בטעות, בראותו את החיילים, שקומודוס ציווה להוציאו להורג. מיד הוכתר זה כקיסר בידי הקצין ובני־לווייתו, התקבל בתרועות בידי ההמון, אושר רשמית בסנאט ונתקבל בהשלמה בפרובינציות ובקרב צבאות האימפריה.

המרירות שפשתה בשורות המשמר הפרטוריאני, אשר קיבל את הקיסר החדש באירצון, התפרצה לבסוף במרד, שהביא לרציחתו של אותו שליט מצוין; ומשום שהעולם נשאר כעת בלא אדון ובלא ממשל, חשבו אנשי המשמר שמן הראוי יהיה להעמיד את האימפריה כולה למכירה. יוליאנוס, הרוכש, הוכתר כקיסר בידי החיילים, קיבל את אישורו של הסנאט ומצא את העם נכון להיכנע לו; הוא בוודאי היה אוכף את מרותו גם על הפרובינציות, אלמלא הולידה קנאתם של הלגיונות התנגדות ומרי. פֶּסְקִינִיוס נִיגֶר בסוריה הכריז על עצמו כקיסר, רכש את הסכמת צבאו והשיג בחשאי את רצונם הטוב של הסנאט ושל העם ברומא. אלבינוס בבריטניה סבר שזכותו לשלטון אינה נופלת משל ניגר; אך סְוֶרוֹס, נציב פאנוניה, גבר בסופו של דבר על שניהם. אותו פוליטיקאי ולוחם מוכשר, שסבר כי מוצאו וכבודו פחותים מכדי להלום את הכתר הקיסרי, טען בתחילה שאינו מתכוון אלא לנקום את מותו של פרטינקס. הוא צעד בראש צבאו לאיטליה, הביס את יוליאנוס, ובלי שנוכל לזהות במדויק אפילו את הזמן שבו זכה בתמיכתם של החיילים, הופך מכורח הנסיבות כקיסר בידי הסנאט והעם, וכוון את שלטונו באלימות באמצעות הכנעתם של ניגר ואלבינוס.¹⁴

קפיטולינוס, בהתייחסו לתקופה אחרת, אמר: אינור הִיק גֹּרְדִיאנוס קיסר סובֶּלֶאטוֹס אֶ מִלִּיטָרִיבּוֹס. אימפרטור אֶסְט אֶפְלֶטוֹס. קוויה נון אֶרְט אֶלִיוֹס אין פֶּרִיִּסְנִי ("בינתיים הונף גורדיאנוס קיסר אל על בידי החיילים והוכרז כקיסר כיוון שאף אחד אחר לא היה בהישג יד").¹⁵ ומן הראוי לציין, שגורדיאנוס היה אז נער בן ארבע-עשרה.

מקרים תכופים מאותו הסוג אפשר למצוא לרוב בהיסטוריה הקיסרית, בדברי ימי יורשיו של אלכסנדר, ובמדינות רבות אחרות. ואין לך דבר אומלל יותר מממשל רודני מן הסוג הזה, שבו ההורשה מקוטעת ובלתי סדירה ומוכרעת בהכרח, כל אימת שכס השלטון מתפנה, בכוח או בבחירה. בממשל חופשי, הדבר הוא לעתים תכופות בלתי נמנע, אך הוא גם מסוכן הרבה פחות. בשם החירות עשוי העם לפעול לעתים קרובות להגנתו שלו, באמצעות שינוי סדר ההורשה של הכתר. והמשטר, העשוי חלקים-חלקים, עשוי, לצורך שמירה על יציבות מספקת, להישען על איבריו האריסטוקרטיים או הדמוקרטיים, במקביל לשינוי אלה המלוכניים, כדי להתאימם לראשונים.

בממשל אבסולוטי, בהעדר נסיך חוקי בעל זכות לכס, אפשר לקבוע בבטחה כי השלטון שייך למי שיתפוס אותו ראשון. מקרים כגון אלה שכיחים

להפליא, בייחוד במונרכיות המזרחיות. כששלטונה של שושלת כלשהי בא אל קצו, צוואתו או מינויו של הריבון האחרון נתפסים כמנחילי זכות. על כן, הצו של לואי ה-14, אשר קבע את זכות הירושה של הנסיכים הממזרים אם לא יהיו עוד נסיכים לגיטימיים בין החיים, היה בעל סמכות מסוימת במקרה כזה.¹⁶ וכך גם צוואתו של קרלוס השני, שקבעה את התנהלות שושלת המלוכה הספרדית כולה. ויתור מצד בעל הזכות הקדמון, בייחוד בזמן כיבוש, נחשב אף הוא לגורם המקנה סמכות. החובה הכללית הקושרת אותנו לממשל מבוססת על האינטרסים ועל הצרכים של החברה, ויש לה תוקף חזק מאוד, אך לעתים קרובות הכרעתה לטובת נסיך זה או אחר או צורת ממשל זו או אחרת היא לא-ודאית ומפוקפקת. לחזקה הנוכחית נודע משקל ניכר במקרים כאלה, משקל גדול מזה שניתן לה במקרה של קניין פרטי, וזאת בשל אי-הסדרים הכרוכים בכל מהפכה ובכל שינוי ממשל.

לפני סיום נציין רק שההסתמכות על דעת הכלל במדעים הספקולטיביים של המטפיזיקה, הפילוסופיה הטבעית או האסטרונומיה אמנם נראית, בצדק, לא-הוגנת או לא-מכרעת, אך בכל השאלות הנוגעות למוסר ולביקורת אין בעצם שום קנה מידה אחר שלפיו אפשר להכריע במחלוקות. והראיה הברורה ביותר לאי-תקפותה של התיאוריה בתחומים אלו היא העובדה שהיא מוליכה לפרדוקסים הסותרים את ההשקפות המקובלות בקרב בני האדם ואת ניסיון של כל האומות בכל התקופות. הדוקטרינה המשתיתה כל ממשל חוקי על אמנה מקורית או על הסכמת הציבור היא ללא ספק תיאוריה מן הסוג הזה; וכשהגן עליה המפורסם שבתומכיה הוא הכריז ללא היסוס שהמונרכיה האבסולוטית אינה עולה בקנה אחד עם החברה האזרחית ולפיכך אינה יכולה כלל להיות צורה של ממשל אזורי. ושהרשות העליונה במדינה אינה יכולה לקחת מכל אדם. במסים ובתשלומים. חלק כלשהו מרכושו. בלי שהוא עצמו או נציגיו יסכימו לכך.¹⁷ אכן, קל מאוד לשפוט את חוסנה של הנמקה מוסרית המוליכה לעמדות רחוקות כל כך מניסיונה הכללי של האנושות בכל מקום מלבד בממלכה יחידה זו.

המקום היחידי בספרות העתיקה שבו נתקלתי בעמדה התולה את חובת הציות לממשל בהבטחה הוא הדיאלוג קריטון מאת אפלטון, המתאר כיצד סירב סוקרטס להימלט מן הכלא משום שנתן הבטחה מובלעת לציות לחוקים.¹⁸ כך הוא מסיק מסקנה טורית-שמרנית באופייה, בזכות ציות סביל, מן ההנחות הוויגיות-ליברליות בדבר האמנה המקורית.

אין לצפות לתגליות חדשות בעניינים אלו. אם עד לאחרונה איש כמעט לא העלה על דעתו שהממשל מושתת על חוזה, כי אז ודאי שלא ייתכן שהוא עומד בדרך כלל על תשתית כזאת.

עבירת המרד אצל הקדמונים בוטאה בדרך כלל באמצעות המונחים *יִאִמְרִיזִין*, *נוֹאָסִיִּס מוֹלִירִי*.¹⁹

תרגם מאנגלית: יניב פרקש

הערות

1. טיטוס פֶּלְבִּיוֹס וְסַפְסִיאָנוֹס היה קיסר רומי בשנים 79–81 לסה"נ. מרקוס אולפיוס טריאנוס היה קיסר רומי בשנים 98–117 לסה"נ. שניהם נחשבו בעיני הרומאים לקיסרים מיטיבים. צִ'אָרָה בּוֹרְגִ'ה, בנו של האפיפיור המושחת אלכסנדר ה־6, כבש את השטח המכונה רומניה שבצפון איטליה, ושלט בו בשנים 1501–1503. בפרק השביעי בספרו הוסיף מתאר מקיאוולי את שיטותיו האכזריות ורבות־התושייה של בורג'ה ומציין אותן לשבח. טולאג'י אנג'יה היה שודד ים ידוע לשמצה, בן למשפחת פיראטים ותיקה שפעלה ליד חופי מאלאבאר שבהודו, דרומית לבומביי. אחרי שכשלו הניסיונות הראשונים ללכדו, הוברח אנג'יה בשנת 1756 ממעוזו שבג'יה בידי כוחות אירופיים והודים בפיקודם של צ'רלס ווטסון ורוברט קלייב.

2. יום מרמז באופן כללי לתיאורטיקנים האנגלים הוויגים, ובייחוד לג'ון לוק, נציגה הבולט ביותר של הדוקטרינה הגורסת כי הלגיטימציה של ממשל מושתתת על אמנה מקורית או על הסכמת העם. תיאורה של הדוקטרינה בידי יום נסמך באופן כללי על חיבורו של לוק, המסכת השנייה על הממשל המדיני.

3. הכוונה ל"מהפכה המהוללת" באנגליה בשנת 1688.

4. העברת הכתר הבריטי לידיהם של ויליאם ומרי בשנת 1689 אושרה באסיפות פרלמנטריות שכינס ויליאם באנגליה ובסקוטלנד. ב"רוב של שבע מאות", מתכוון יום כנראה למספר חברי הפרלמנט שהצביעו בעד העברת השלטון וקביעת סדר הירושה אחרי מותם של ויליאם ומרי.

5. הנרי ה־4 מלך באנגליה בשנים 1399–1413. הנרי ה־7 מלך בה בשנים 1485–1509. כדי לעלות לשלטון גייסו שניהם כוחות צבא ונלחמו נגד המלכים המכהנים.

6. מלך אנגליה בשנים 1509–1547. חידושי הגדולים של הנרי ה־8 היו התנתקות מן הכנסייה הקתולית ומן האפיפיור, וקביעת מעמדו של המלך כראשה היחיד של הכנסייה האנגליקנית על פני האדמה וכבעל סמכות מלאה להכניס בה תיקונים.

7. צ'רלס ה-1 עלה לשלטון בשנת 1625, ובעקבות מחלוקות עם הפרלמנט פיזר אותו בשנת 1629. במשך אחת-עשרה שנים שלט ללא פרלמנט, ואז, בשנת 1640, כינסו לתקופה קצרה וחזר ופיזרו לאחר שזה סירב לתמוך בכוונותיו להילחם בסקוטים המתמרדים. בהמשך אותה שנה נאלץ המלך לכנס את הפרלמנט מחדש ולהסכים להרחבה ניכרת של סמכויותיו. בשנת 1642 פרצה באנגליה מלחמת אזרחים על רקע ניסיונו של צ'רלס להשיב לעצמו את מעמדו באמצעים צבאיים, ובסופו של דבר הואשם המלך בבגידה והוצא להורג בשנת 1649. המלוכה חודשה רק בשנת 1660.

8. מלכי אנגליה משושלת הנקסטור היו הנרי ה-4, הנרי ה-5 והנרי ה-6, אשר שלטו בשנים 1399-1461. בית הנקסטור אימץ כסמלו את הוורד האדום, ויריבו לכתר, בית יורק, אימץ את הוורד הלבן.

9. כלומר שלטונו של בית הנובר, שראשון מלכיו היה ג'ורג' ה-1, אשר עלה לשלטון בשנת 1714 וירש את דודניתו, המלכה אן לבית סטיוארט, לאחר שזו לא העמידה יורש.

10. חלוקה זו של חובות מוסריות מוסברת במלואה על ידי יום בחיבוריו מסכת טבע האדם ומחקר בדבר עקרוני המוסר. יום מקפיד להציב את הצדק, את קיום ההבטחות ואת הנאמנות לממשל בקטגוריה שונה מאותן מידות טובות שאנו מעלים על נס ופועלים על פיהן בהתאם לאינסטינקט טבעי בסיסי. במסכת טבע האדם הוא מאפיין את החלוקה כהבחנה בין מידות טובות "טבעיות" למידות "מלאכותיות", אך במחקר בדבר עקרוני המוסר הוא חוזר בו במידה מסוימת מן הטרימינולוגיה הזאת. לכן, צדק (justice), מהימנות (fidelity) ונאמנות (allegiance), אשר סווגו במסכת טבע האדם כחובות מלאכותיות, מכונות בחיבור זה "חובות טבעיות". יום, בניגוד ללוק, טוען שאי-אפשר להשתית את הנאמנות, כלומר את החובה לציות לשליט, על חובה קודמת לקיים הבטחות, משום ששתי החובות צומחות מבסיס אחד. טיעון זה נשען בעיקרו על חלק ב בספר השלישי של מסכת טבע האדם.

11. חיבורו של פאול דה-רפן-תוירה (Paul de Rapin-Thoyras) תולדות אנגליה היה ספר ההיסטוריה המקובל עד שפורסם ספרו של יום בנושא. הספר נכתב עבור זרים, אבל בתוך זמן קצר תורגם לאנגלית. רפן, בן למשפחה הוגנוטית, הגיע לאנגליה לראשונה בשנת 1686 לאחר שנרדף במולדתו, ושב אליה כעבור שנתיים עם צבאו של ויליאם מאורנג'. הוא כתב את ההיסטוריה של אנגליה בזקנתו, בגרמניה. יום, בתחילה לפחות, מתח ביקורת חריפה על עבודתו של רפן, שנטתה בבירור לצד הוויג. המחלוקת שאליה מתייחס יום נוגעת לסדרי הורשתו של הכס הצרפתי. שרל ה-4 נפטר בשנת 1328, בעת שאשתו הייתה בהריון. הילד שעתיד היה להיוולד – אילו היה בן – היה אמור לרשת את כס המלוכה. בינתיים כונסה אסיפת ברונים כדי למנות יורש עצר שיירש את המלוכה במקרה שאשתו של שרל תלד בת. אחד הטוענים לכתר היה אדוארד ה-3 מלך אנגליה, אחיינו ובן-משפחתו הקרוב ביותר של שרל ה-4, שאמו הייתה בת לבית המלוכה הצרפתי; אלא שטענתו לכתר נדחתה בידי הברונים. ליורש העצר נבחר פיליפ דה-ולואה, בן-דודו של המלך המנוח, ואחרי שאכן נולדה למלכה בת, הוא הוכתר כפיליפ ה-6. יום דן במחלוקת הזאת ובתוצאותיה במסגרת תיאור תקופת מלכותו של אדוארד בספרו ההיסטוריה של אנגליה.

12. גרמניקוס (15 לפנה"ס עד 19 לסה"נ) אומץ בידי דודו, הקיסר טיבריוס, בשנת 4 לסה"נ. דרוסוס (14 לפנה"ס עד 23 לסה"נ) היה בנו של טיבריוס. בפועל מתו דרוסוס וגרמניקוס לפני טיבריוס.

13. ראשיתה של האימפריה הרומית הייתה בסך הכל שני דורות קודם לכן – כשיליוס קיסר פתח במלחמת אזרחים, העמיד עצמו כשליט יחיד, וסלל את הדרך להפיכתה של רומי מרפובליקה לקיסרות. טיבריוס היה בנו החורג של אוגוסטוס, הקיסר הרומי הראשון, שבעצמו היה בנו המאומץ של יוליוס קיסר. אלה "שני [ה]מקרים" שעליהם מדבר יום בתחילת הפסקה.

14. קומודוס היה קיסר בשנים 180–192 לסה"נ. שלטונו של פרטינקס נמשך שלושה חודשים בלבד (1 בינואר עד 28 במרס) בשנת 193. המאבק בין לוקיוס ספטימיוס סוורוס ליריביו (דידיוס יוליאנוס, פסקניוס ניגר וקלודיוס אלבינוס) נמשך משנת 193 ועד שנת 197 לסה"נ.

15. יוליוס קפיטולינוס, בתוך סקריפטורס היסטוריא אאוגוסטאי. גורדיאנוס הצעיר הוכרז כקיסר בידי המשמר הפרטוריאני בשנת 238 לסה"נ, בעקבות רצח דודו באותה שנה והתאבדותו של סבו (שני הקיסרים נקראו גורדיאנוס), ולאחר רציחתם של בלבינוס ושל פופינינוס מקסימוס, אשר עלו אחריהם לשלטון כקיסרים-שותפים.

16. יום עצמו מציין בהערת שוליים בנקודה זו: "מדהים שמחאותיהם של דוכס בורבון ושל הנסיכים הלגיטימיים נגד ייעודו של לואי ה-14 נסמכות על דוקטרינת האמנה המקורית, אפילו באותו ממשל אבסולוטי. לטענתם, בני האומה הצרפתית בחרו בהוגו קאפה ובצאצאיו לשלוט עליהם ועל צאצאיהם, ובמקום שבו נקטעת השושלת הקודמת שמורה להם זכות משתמעת לבחור במשפחת מלוכה חדשה; וזכות זו מופרת כשמייעדים את הנסיכים הממזרים לתפוס את כס המלוכה בלא הסכמת האומה. אך הרוזן דה-בולנוויליה, שהגן בכתב על הנסיכים הממזרים, לועג לתפיסת האמנה המקורית, ובייחוד ככל שהיא מתייחסת להוגו קאפה, שעלה על כס המלוכה, לדבריו, באותן תחבולות עצמן ששימשו מאז ומתמיד את כל הכובשים ותופסי השלטון בכוח. לאחר שנעשה שליט אכן השיג את הכרת המדינות בזכותו – אך האם בחירה או אמנה יש כאן? ראוי לציין שהרוזן דה-בולנוויליה היה רפובליקן ידוע, אך כאדם מלומד ובקי מאוד בהיסטוריה ידע שהעם כמעט לעולם אינו מתבקש לחוות את דעתו במהפכות הללו ובכינונו של השלטון חדש, ושרק הזמן מקנה זכות וסמכות למה שדרך כלל הושתת בתחילה על כוח ו אלימות".

17. יום מביא כאן במילותיו שלו דברים שכתב ג'ון לוק במסכת השנויה של הממשל המדיני.

18. סוקרטס תוהה בדיאלוג זה מה היו אומרים "החוקים והמדינה" על הצעתו של קריטון שיברח מן הכלא, שהרי הסכמה או הבטחה היא מעקרונות החובה שעליהם נסמכים "החוקים". ברם, סוקרטס אינו אומר בשם עצמו שההבטחה לציית לחוקים מחייבת אותו להישאר בכלא.

19. לשני המונחים, הראשון ביוונית והשני בלטינית, משמעות דומה – הכנסת חידושים, ובייחוד שינויים פוליטיים.